

Mida toovad kaasa eesti õigekirja põhireeglid?

Peeter Päll

Eesti Keele Instituudi juhtivkeelekorraldaja

Maire Raadik

Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja

Pärast ligi kaks aastat kestnud arutelusid algul Eesti Keele Instituudis, seejärel laiemas ringis koos rühma emakeeleõpetajate ja emakeeleõpetuse metoodikutega kiitis Emakeele Seltsi keeleteoimkond 6. märtsil 2024 heaks eesti keele õigekirja põhireeglid. Nende peamine taotlus on esitada kompaktselt ja lihtsalt need reeglid, mille omandamist eeldatakse õpilaselt gümnaasiumi lõpuks. Reeglid on kindla ülesehitusega, reeglil on number ja nimetus, näiteks nr 3 – kaashäälikuühendi reegel. Reeglile (üks kuni kolm lauset koos mõne näitega) järgnevad erandite loetelu, märkused ning sõnaseletused. Kokku tuli 63 reeglit täheortograafiast kuni kirjavahe-märkideni. Põhireeglid leiab EKI teatmikust.¹

Mis sai senisest, 2019. aasta „Eesti õigekeelsuskäsiraamatu“ pealkirja all avaldatud reeglistikust? Need on nüüd laiendatud õigekirjareeglid,² mõeldud neile, kes vajavad eesti õigekirja üksikasjalikumat käsitlust koos rohkete näidetega.

Olgu kohe märgitud, et põhireeglite eesmärk ei olnud kehtivat õigekirjatava muuta, vaid seda süstematiseerida ja võimalust mööda lihtsustada. Päriselt siiski mõnest muudatusest ei pääsenud. Järgneb lühike ülevaade uutest võimalustest, mida põhireeglid pakuvad.

¹ <https://eki.ee/teatmik/eesti-keele-oigekirja-pohireeglid/>.

² <https://eki.ee/teatmik/oigekiri/laiendatud-oigekirjareeglid/>.

Häälikud

Häälikute märkimise reeglid on ehk sellised, mida ei peaks – vähemalt kõiki – koolis tuupima, vaid nad annavad ülevaate sellest, milline on tänapäeva eesti kirjaviis, eeskätt kuidas häälikute pikkust eri kombinatsioonides märgitakse. Loobutud on ülipika hääliku mõistest, eesti häälikud on kas lühikesed või pikad ning nende kombinatsioonidest moodustuvad eesti silbivältes, nagu tabelist näha. Lühikeste häälikutega rõhusilp on I vältes, pikkade häälikutega rõhusilbid on kas II või III vältes (tabelis märgitud graavise ehk vältemärgiga `):

Tabel. I, II ja III välte märkimine eesti kirjaviisis ja fonoloogilises transkriptsioonis

Eesti kirjaviisis	Fonoloogilises transkriptsioonis
lina – linna – linna	/lina – liña – l`iña/
kabi – kapi – kappi	/kapi – kaḗi – k`aḗi/
vala – vaala – vaala	/vala – vāla – v`āla/
sedel – teete – leete	/setel – tēte – l`ēte/

Nimetuletised

Lihtsustatud on nimetuletiste moodustamise reegleid. Kui varem oli mitmesõnalistest nimedest saadud tuletised ette nähtud kirjutada kas kokku või sidekriipsuga (Mona Lisa → *mona-lisalik* ~ *monalisalik*, papa Carlo → *papa-carloolik* ~ *papacarloolik*), siis sidekriipsulisi nimesid sai tuletisena üksnes kokku kirjutada (Baden-Baden → *badenbadenlik*, Põhja-Itaalia → *põhjaitaalialik*).

Uus sõnastus näeb ette kirjutada nii mitmesõnalistest nimedest kui ka sidekriipsulistest nimedest saadud tuletised kas kokku või sidekriipsuga, seega ülal toodud näited oleksid nüüd *monalisalik* ~ *mona-lisalik*, *papacarloolik* ~ *papa-carloolik*, *badenbadenlik* ~ *baden-badenlik*, *põhja-itaalialik* ~ *põhja-itaalialik*. Lisaks veel Konrad Mägi → *konradmäelik* ~ *konrad-mäelik*, Kohtla-Järve → *kohtla-järvelane* ~ *kohtlajärvelane*. Varem olid eraldi võõrnimetuletiste reeglid ja oma nimedest tuletiste moodustamise reeglid, nüüd on nad kokku pandud.

Algustäht

Vahest silmapaistvaim erinevus senise ja uue käsitluse vahel puudutab algustähte. Selle varasem reeglistus oli rajatud nimeobjektide kaupa kirjeldusele: kuidas kirjutada kohtade ja isikute nimesid, ruumide, ehitiste, autasude, kaupade jne nimesid. Nimega objektide hulk on võrdlemisi kirev ja pidevalt täienev, seega ammendavat kirjeldust on pea võimatu anda. Põhireeglite lähenemine on teistsugune: on antud kolm algustähemalli – nimede, nimetuste ja pealkirjade mall – ning konkreetse malli valik võib sõltuda objekti liigist, keelendi vormist, kontekstist ja kirjutaja väljenduskavatsusest. Teatud liiki objekte on tavaks kirjutada kindla malli järgi, nt isikunimesid suurte algustähtedega (*Jaan Sepp*). Keelendi vorm tuleb samuti arvesse, sest näiteks fraasikujulisi (lausesarnaseid) üritusenimetusi võiks kirjutada pigem pealkirjana (talgupäev „*Teeme ära!*“). Kontekstist ja kirjutaja väljenduskavatsusest võib näiteks oleneda asutuste, ettevõtete, organisatsioonide ja ühenduste kirjutamine: täpsust nõudvates tekstides eelistatakse sagedamini nimesid kui nimetusi, nt ametlikes tekstides on pigem nimi *Eesti Rahva Muuseum*, mitteametlikes tekstides nimetus *eesti rahva muuseum*, selle valiku teeb kirjutaja ise.

Tähelepanu nõuab nime malli puhul see, et kui üldreeglina on nimes kõik sõnad suure algustähega, välja arvatud sidesõnad, siis teatud liiki objektide puhul on liiki märkiv sõna ehk liigisõna tavaks kirjutada väiketähega. Niisugused on eeskätt kohanimed (*Pirita jõgi*), kaubanimed (*Kodukandi leib*), üksiksõidukite (*jäälõhkuja Suur Tõll*), ehitiste (*Punane torn*), autasude (*Valgeristi teenetemärk*) ja ürituste nimed (*Pimedate Ööde filmifestival*).

Kokku- ja lahkukirjutus

Senine kokku-lahkukirjutuse käsitlus on hõlmanud sõnaliigiüleseid põhimõtteid ja võrdlemisi konkreetseid juhiseid sõnaliikide kaupa (nimisõna + nimisõna, käänd- või määrsõna + omadussõna, omadus-, arv-, asesõna või muutumatu sõna + nimisõna). Üldpõhimõtete hulgas on esile toodud tähendust (kokkukirjutatud sõnal võib olla teistsugune tähendus kui samal sõnal lahkukirjutatuna), vormi (esiosaks on nimetavaline või lühenenud tüvi, esi- või järelosa ei saa tarvitada iseseisva sõnana), konteksti, traditsiooni (arvsõnade, *ne-* ja *line*-omadussõnade kirjutamine), sagedust (sagedasi sõnaühendeid kirjutatakse rohkem kokku kui harva esinevaid), pikkust.

Neist üks universaalsemaid on tähenduspõhimõte, mis lubab kirjutada kokku kõrvuti asetsevaid, üht kindlat mõistet väljendavaid sõnu. Kuivõrd see põhimõte on ühtviisi rakendatav mitmes sõnaliigis (liitnimisõnade, ka liitomadussõnade ja liitmäärsõnade kirjutuses), on ta põhireeglites tõstetud omaette reegli staatusse (põhireegel 26). Selline **tähenduspõhimõttele reeglikaalu andmine** eristab põhireeglite kokku-lahkukirjutuse käsitlust varasematest käsitlustest.

Osa sõnaliikide puhul ei olene kokku-lahkukirjutus siiski tähendusest, vaid hoopis traditsioonist. Sellised on eeskätt arv- ja tegusõnad ning *ne-* ja *line*-liitelised omadussõnad, kus vormistuse määrab kujunenud tava. Põhireeglites on nad koondatud viide reeglisse, mis käsitlevad *ne-* ja *line*-liitelisi (reegel 27) ning kesksõnalise järelosaga omadussõnu (31), arvsõnu (28) ja tegusõnu (tegusõnade lahkukirjutamise üldreegel 29, liittegusõnade reegel 30 ning ühend- ja väljendtegusõnadest saadud käänd- ja määrsõnade kokkukirjutamise reegel 32).

Esisutviisilt uudne on **kesksõnalise järelosaga omadussõnade** reegel, mis erinevalt varasematest käsitlustest seab kesksõnaühendite puhul

esikohale tähendusest lähtuva kokkukirjutuse (nt *paljutöotav* algus, *ennastsalgav* töö, *teretulnud* külaline). Varasemates käsitlustes on liit-sõnamoodustuse võimalus olnud pigem reegli märkuses.

Kirjavahemärgid

Kirjavahemärkide reeglid jagunevad kaheks: sõna ja lause kirjavahemärgid. Sõna kirjavahemärkide reeglid käsitlevad ülakoma ning kald- ja sidekriipsu kasutamist. Lause kirjavahemärgid hõlmavad lause lõpus (punkt, küsi-, hüüumärk) ja sees esinevaid märke (koma, koolon, mõttekriips ja -punktid, ümarsulud, jutumärgid). Muudatusi võrreldes varasemate reeglitega on kaks, üks puudutab lauselühendi vahemärke ja teine mõttekriipsu kasutamist.

des- ja mata-lauselühendi puhul on senine reegel nõudnud ühe tingimuse jälgimist: kas *des-* või *mata-*vorm paikneb oma laiendite ees või järel. Esimesel juhul võis lauselühendi eraldada komaga (*lahkusin toast, lausumata sõnagi*), teisel juhul jätta komata (*lahkusin toast sõnagi lausumata*). Põhireeglite kohaselt on nüüd tingimusi kaks: peale *des-*, *mata-*vormi asukoha laiendite suhtes tuleb arvestada ka lauselühendi asendit põhilause suhtes. Komaga eraldatakse põhilause järel paiknevad lauselühendid, kus *des-* või *mata-*vorm on lauselühendi algul (*ta tõstis häält, öeldes karme sõnu*), ning ei eraldata põhilause ees paiknevaid lauselühendeid, kus *des-* või *mata-*vorm on lauselühendi lõpus (*häält tõstes ütles ta karme sõnu*). Muudel juhtudel on *des-* või *mata-*lauselühendi komakasutus vaba. Varem on võimalust arvestada komastamisel ka lühendi asendit põhilause suhtes mainitud reegli märkuse tasandil.

Teine muudatus puudutab **mõttekriipsu kasutamist**. Rindlause seletava või täpsustava osalause ette on senine reegel nõudnud kooloni panemist, kuid kasutuses on samas positsioonis sageli kasutusel hoopis mõttekriips. Kooloni reegel (52, märkus 1) möönab, et ka mõttekriips on võimalik (*Õues ootas lapsi ebameeldiv üllatus – nädalavahetusel oli keegi mänguväljaku prügi täis pildunud*).

Põhireeglitest ei puudu ka juhised arvu- ning lühendikirjutuse kohta, eeskätt arvukirjutuse kirjavahemärkide reegel ja väiketähtlühendite kirjavahemärkide reegel. Üsna erandlik põhireeglites on numbriga kirjutatud arvu käänamise reegel, mis ühendab õigekirja ja morfoloogiat. Tasub ka tähele panna, et arvukirjutuse reeglites on suurtähelise *Rooma numbri*

kõrval suurtäheline *Araabia number*, lähtudes Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 2024. aasta otsusest.

Põhireeglid on n-ö õigekirjareeglite raudvara, mis peaks olema läbi aegade võimalikult püsiv. Laiendatud reeglites saab aga teha muudatusi ja täiendusi küsimustes, mis igapäevatöös tekivad. Aeg näitab, kui hästi selline lähenemine toimib.

OK